

II. MEŞRUTİYET MECLİS TUTANAKLARINA GÖRE “MENAFİİ UMUMİYEYE MÜTEALLİK İMTİYAZAT HAKKINDA KANUN”UN KABULÜ

*Adopting “Law on Concessions Relating to Public Service”
According to the Proceedings of Ottoman Parliament in Second
Constitutional Era*

Seda ÖRSTEN ESİRGEN*

ÖZET

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılın ortasından itibaren yabancılara çeşitli alanlarda kamu hizmeti imtiyazları verilmiştir. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, yaklaşık altmış yıllık bir uygulamadan sonra imtiyazların bir kanunla düzenlenmesi ihtiyacı açıkça hissedilmiştir. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan’da yapılan uzun tartışmaların sonucunda, 23 Haziran 1910 tarihinde *Menafi-i Umumiye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun* kabul edilmiştir. Tartışmalar, imtiyazların Osmanlı Devleti’ndeki geçmişi, hukuki niteliği, doğurduğu hak ve yükümlülükler gibi konuların yanı sıra, özellikle imtiyaz verilmesinde yetki konusunda yoğunlaşmıştır. Söz konusu Kanun, Cumhuriyet dönemi imtiyaz uygulamalarının da dayanak noktasını oluşturması bakımından

* Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı
(orsten@law.ankara.edu.tr).

önem arzetmektedir. Bu çalışma, söz konusu Kanun hakkında meclislerde gerçekleşen tartışmaları detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kamu hizmeti imtiyazı, Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan.

ABSTRACT

The public service concessions were granted to the foreigners in Ottoman Empire during the late 19th century. The legal framework of the concessions was determined by a law in the Second Constitutional Era. “*Law on Concessions Relating to Public Service*” was adopted by Meclis-i Mebusan and Meclis-i Ayan after long discussions. In addition to the historical background and legal character of concessions, the discussions were focused on the power to grant concession in Ottoman Empire. The Law dated on June 23rd 1910 is also the reference point of public service concession agreements in Republic of Turkey. This article aims to examine the discussions about “*Law on Concessions Relating to Public Service*”.

Keywords: Public service concession, Ottoman Empire, the Second Constitutional Era, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan.

GİRİŞ

Kamu hizmeti imtiyazı, İdarenin bir özel kişi ile yaptığı sözleşme ile, bir kamu hizmetinin kurulmasını ve/veya belli bir süre işletilmesini, karşılığında yararlananlardan ücret ya da bedel almak, masrafları kâr ve zararı imtiyazcıya ait olmak üzere, kendi buyruğu ve sorumluluğu altında sağladığı bir yönetim biçimidir.¹

Liberal iktisadî ve sosyal düzenin egemen olduğu dönemde demiryolu, gaz, su, elektrik gibi kamu hizmetlerinin görülme ve

¹ Duran, s. 330.

örgütlenme biçimi olan kamu hizmeti imtiyazı, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde imtiyaz usulü uygulaması, yenileşme hareketleri izlenerek değerlendirilmelidir. III. Selim zamanından başlayarak ileri görüşlü padişahların, Batı kültürü ile tanışan bürokrat ve aydınların, Avrupa başkentlerinde kurulan elçiliklerin etkisiyle, Avrupa'daki gelişmelerin yakından izlenmesi, modern kamu hizmetlerinin oluşumu için de zemin hazırlamıştır. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise, ülkedeki koşulların, Devleti kamu hizmeti alanında eksiklikler ve yoksunluklarla karşı karşıya bıraktığı farkedilmiştir. Ancak imtiyaz usulüne başvurulmasında, Devletin XIX. yüzyılda yüzleştiği sorunlar kadar, Avrupa'da ortaya çıkan sermaye birikiminin yatırım alanı arayışının da etkisi vardır. Dolayısıyla imtiyaz usulünün, ülkenin iç ve dış, siyasal ve ekonomik bütün dinamiklerinin eş zamanlı olarak birleşmesiyle uygulanmaya başlandığı ifade edilebilir.

Osmanlı Devleti'nde yabancılara kamu hizmeti imtiyazları verilmesi, ülkeyi çeşitli açılardan öngörülemez sonuçlarla karşı karşıya bıraksa da; ülkede modern yaşamın altyapısının erken bir dönemde oluşmasını sağlamıştır. Ancak imtiyaz verilmesi sürecinde, siyasî ve ekonomik etkenler yoğun olarak devreye girerken, devletlerin, bürokratların, diplomatik temsilcilerin, yerli ve yabancı sermaye sahiplerinin, Müslüman ve gayrimüslim aracılardan içinde olduğu mücadeleler de yaşanmıştır. Bu durum, aynı zamanda söz konusu imtiyazlara çoğunlukla siyasal ve ekonomik açıdan yaklaşılmasına neden olmuş; imtiyazların hukuksal yönü gölgede kalmıştır. Oysa ki, 1850'lerde uygulanmaya başlayan imtiyaz usulünün, 1910 yılında bir kanunla düzenlenmesine varan gelişim çizgisinde, imtiyazlarla ilgili düzenlemeler, çeşitli irade, kanun ve nizamnamelerde dağınık şekilde de olsa yer bulmuş; Devlet tarafından zaman zaman sözleşme ve şartname örnekleri yayımlanmıştır.²

² Detaylı bilgi için bkz. Esirgen, s. 35-103.

İmtiyaz verme işlemlerinin bir kanunla düzenlenmesi gereği zaman içinde anlaşılma ile beraber, bunun gerçekleşmesi II. Meşrutiyet döneminde mümkün olabilmiştir. 10 Haziran 1326 (M. 23 Haziran 1910) tarihli *Menafî-i Umumiyye Mûteallik İmtiyazat Hakkında Kanun*'un çıkarılmasıyla, artık imtiyaz işleminin hukukî çerçevesi, pozitif hukuk normu haline gelmiştir.³

I. İmtiyaz Usulünün Kanunla Düzenlenmesi Fikrinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde yabancılara verilen kamu hizmeti imtiyazları, II. Meşrutiyet döneminde gerek Meclis-i Mebusan, gerek Meclis-i Âyân görüşmelerinde sıklıkla gündeme gelmiştir.

İmtiyazlarla ilgili olarak bir kanun yapılması fikri ilk kez, Meclis-i Âyân Başkan Vekili *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*'nın verdiği bir önergede karşımıza çıkmaktadır.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 10 Teşrinisani 1325 (M. 23 Kasım 1909) tarihli önergesinde⁴, Hükümet tarafından verilmekte olan imtiyazlardan hangilerinin Meclise sunulması gerektiğinin belirlenmesini istemiştir. Söz konusu önerge, Meclis-i Âyân tarafından Layiha Encümeni'ne

³ *Düstur*, II. Tertip, C. II, s. 362-365.

⁴ "Meclis-i Âyân Riyaset-i Celilesine,

Bir müddetten beri Kuvve-i İcraiyece şuna buna bazı imtiyazlar verilmekte olduğu evrak-ı havadiste görülmektedir. Kuvve-i İcraiyenin bu muamelâtı Hükümet-i Saniyece teminat itasını mucip olmayan imtiyazatın Meclis-i Umumiye taalluku olmadığı mütalaasına bina edilmekte idiği cümle-i istilaattan ise de, imtiyazatı vakta müddet-i tavile ile şirketlere salahiyet-i vâsiayı muhtevi olmasa ve Hazine-i Devletten teminat verilmesini icap etmese bile her birinin hukuk-ı millet ve menfaat-ı memlekete müteallik mesail-i müteaddideyi ihtiva etmemesi muhâl olduğundan bunlara Meclis-i Umumi'nin kesbi utula edip rey vermesi ehem ve elzem olduğu gibi hukuk-ı millet ve menfaat-i memleket nokta-i nazarlarınca da bu misillü imtiyazat mukavelatının Meclis-i Umumiye de tetkik ve tasdiki usulü meşrutiyetin levazım-ı zaruriyesinden olduğuna binaen ale'l-umum imtiyazattan Kuvve-i İcraiyenin kendiliğinden verebileceği imtiyazat var mıdır? Olduğu halde hangileri yalnız Kuvve-i İcraiyece ve hangileri Kuvve-i İcraiyenin teklifi üzerine Meclis-i Umumiye de tetkik ve tasdike mütevakkıf olacaktır. Buralarının bir karara raptı iktizayı hal ve maslahattan görüldüğü cihetle keyfiyet Heyet-i kiramın nazar-ı mütalaasına arz olunur. Gazi Ahmet Muhtar". 10 Teşrinisani 1325, Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi, C. I, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 49.

gönderilmiş; Encümen tarafından hazırlanan mazbata⁵, 19 Teşrinisani 1325 (M. 1 Aralık 1909) tarihli Meclis-i Âyân toplantısında okunmuştur.

Meclis-i Âyân'da, ilgili kanunun hangi kurum tarafından yapılacağı konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmışsa da; sonuçta Hükümet tarafından bir kanun tasarısı hazırlanmasının uygun olacağına karar verilmiştir. Ayrıca bir kanun yapıncaya kadar madenler ve taş ocakları dışındaki bütün imtiyazların Meclis-i Umumi'ye sunulması kabul edilmiş ve bu yönde kaleme alınan tek maddelik bir kanun layihası, 26 Teşrinisani 1325 (M. 9 Aralık 1909) tarihinde Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir.⁶

Meclis-i Âyân Başkanlığı'ndan Meclis-i Mebusan'a konuyla ilgili olarak gönderilen tezkere, 28 Teşrinisani 1325 (M. 11 Aralık 1909) tarihinde Meclis-i Mebusan tarafından Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir⁷:

“Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine,

İmtiyazat mukavelenamelerinden hangilerinin Heyet-i Teşriiye'den geçmesi ve hangilerinin Kuvve-i İcraiye ile alakadaran beyinde doğrudan doğruya teatisi lazım geleceğine dair bir kanun yapılmasını teklifen Heyet-i Âyân Reis Vekili Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hazretleri tarafından verilen tahrir, esasen Heyet-i Umumiyece kabul olunmakla, tetkikatı Layiha Encümeni'ne havale olunmuş idi.

İmtiyazatın enva ve şeraiti hakkında kanun vaz' olununcaya kadar madenlerle taş ocakları gibi nizamât-ı mahsusaya tabi olanlar müstesna olmak üzere, diğer her nev'î imtiyazat mukavelatının Heyet-i Teşriiye'den

⁵ Encümen mazbatası bulunamamış; ancak mazbatanın içeriği, Musa Kazım Efendi'nin oturumdaki bir konuşmasında özetlenmiştir: “...Encümenin hülâsa-i fikri şudur: İmtiyazat iki kısımdır. Bir kısmı kanun-ı mahsusuna tâbi, diğeri tâbi değil. İmtiyazatın bir kanuna tâbi olanları hakkında Kuvve-i İcraiyye o kanun dairesinde istediği gibi yapsın. Ancak kanun-ı mahsus için mevcut olmayanlar için de bir kanun kaleme alınsın deniyor...”. 19 Teşrinisani 1325, *Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, C. I, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 91, 92.

⁶ 19 Teşrinisani 1325, *Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, C. I, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 91-97; 26 Teşrinisani 1325, *Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, C. I, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 115-123.

⁷ 28 Teşrinisani 1325, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. I, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 252.

geçmesi hakkında Encümen'den verilen layiha-i kanuniye Heyet-i Umumiyece tasvip olunmakla, Kanun-i Esasî'nin 53. madde-i muaddelesi ahkâmına tevfikân ve leffen taraf-ı Âlilerine irsal kılınmıştır ol babda.

28 Teşrinisani 1325

Âyân Reisi

Sait.

Madde-i Kanuniye

Ale'l-umum imtiyazat hakkında bir kanun tanzimine kadar, maadin ve taş ocakları gibi nizamât-ı mahsusa ve mer'iyeye tabi imtiyazat müstesna olmak üzere sair her nev'î imtiyazat Meclis-i Umumi'nin tasdikine iktiran ettikten sonra verilecektir”.

Kanun teklifi hakkındaki Meclis-i Mebusan Layiha Encümeni tarafından hazırlanan mazbata ise, 21 Kânunuevvel 1325 (M. 3 Ocak 1910) tarihinde *Meclis-i Mebusan*'da okunmuştur⁸:

“Riyaset-i Celileye,

Ale'l-umum imtiyazatın Kuvve-i İcraiyye tarafından verileceğine dair bir kanun mevcut olmadığına ve bu cihet, Kuvve-i İcraiyye ile Kuvve-i Teşriyye beyinde ihtilaf ve münakaşayı mucip olmakla bulunduğuna ve hukuk-ı milletin bir kanuna raptı lüzumu derkar olmasına mebni, imtiyazat-ı mezkure hakkında Meclis-i Âyân canibinden irsal ve Encümenimize havale olunan madde-i muvakkatenin aynen kabulüne ekseriyetle karar verildi.

21 Kânunuevvel Sene 1325

Burdur Mebusu

Ömer Lütfî

Amasya Mebusu

Cüdi

Malatya Mebusu

Tevfik

Trabzon Mebusu

Emin

Bayazıt Mebusu

Süleyman Sudi

Selanik Mebusu

Artas”.

⁸ 21 Kânunuevvel 1325, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. I, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 430.

Görüldüğü gibi, bir kanun hazırlanana kadar madenler ile taş ocakları dışındaki her çeşit imtiyazın *Meclis-i Umumi*'nin onayı ile verilmesi yönünde *Meclis-i Âyân* tarafından sunulan tek maddelik kanun teklifi, Encümen'de kabul edilmiştir. Ancak mazbata muharriri Aydın Mebusu *Sıtkı Bey* ile Senice Mebusu *Hasan Tahsin*, kanunun hangi imtiyazın, kim tarafından verileceğini açıkça gösterecek şekilde oluşturulmasını savunmuşlardır.⁹

Diğer taraftan, söz konusu teklifin Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda görüşülmesi, Sadrazam *Hakkı Paşa*'nın da katılımıyla gerçekleşmiş; Sadrazam, 1 Şubat 1325 (M. 14 Şubat 1910) tarihli görüşmede Hükümetin imtiyazlarla ilgili tasarısını Meclise sunmuş ve Meclis-i Âyân'dan gelen teklifin görüşülmemesini istemiştir.¹⁰

Gazi Muhtar Ahmet Paşa tarafından verilen önerenin Meclis-i Âyân'da görüşüldüğü tarihlerde Meclis-i Mebusan, 1876 Anayasası'nın kendisine tanıdığı siyasal denetim olanaklarıyla *Lynch* meselesi¹¹ çerçevesinde imtiyazlarla ilgili bir kanun yapılmasını tartışmaktadır. *Lynch* meselesi, imtiyazlarla ilgili bir kanun yapılması fikrinin ortaya çıkışı ve değerlendirilmesi süreci açısından önemli bir nokta kabul edilmelidir.

⁹ Encümen reisi ise, konuyla ilgili görüşünü ayrıca belirtmiştir: “*Menafi-i iktisadiyemize vüs'at verecek olan imtiyazatın tesri ve teshili muamelat-ı lazimededen olduğuna ve bilcümle imtiyazatın Hey'et-i Teşriyye'den imrârı ise tas'ibat ve teneffüratı mucip olacağına mebnî, Hey'et-i Umumiye'nin kararı vechile, taahhüdü mâliyi istilzam eden imtiyazat-ı saireyi Kuvve-i İcraiye'nin itası münasiptir sanırım. Reis İzmir Mebusu Sait*”. Mazbata muharriri Aydın Mebusu *Sıtkı Bey* ile Senice Mebusu *Hasan Tahsin* de, imtiyazların bir kanunla düzenlenmesi gereği hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir: “*Bu kabil madde-i muvakkatelerle izâa-i evkat etmekten ise, Kanun-i Esasî'nin verdiği salahiyyete istinaden hangi nev'i imtiyazatın Kuvve-i İcraiyye'ye verilmesi ve hangilerinin Meclis'e gelmesi lazım geleceğine dair bir layiha-i kanuniyye tanzimi reyindeyim. Mazbata Muharriri Aydın Mebusu Sıtkı. Mazbata Muharriri reyindeyim Senice Mebusu Hasan Tahsin*”. 27 Kânunusani 1325, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 233, 234.

¹⁰ 1 Şubat 1325, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 299. Demirci, s. 246, 247.

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Akşin, s. 273, 274; Gazel, s. 259-266; Ekinci, s. 309-321.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin 1908 yılının Aralık ayında Meclise sunmadan İngiliz *Lynch Şirketi* ile Osmanlı gemicilik şirketinin birleştirilerek, bu şirkete Fırat ve Dicle nehirlerinde vapur işletme imtiyazını vermesi, Bağdat Mebusu *İsmail Hakkı Bey* ve bir grup mebusun 16 Teşrinisani 1325 (M. 29 Kasım 1909) tarihinde gensoru önergesi sunmalarına neden olmuştur. Bu durumun konumuz açısından önemi, gensoru görüşmelerinde imtiyaz vermede usul ve yetki konusu ile, imtiyazların kanunla düzenlenmesi gereğinin detaylı olarak ele alınmasıdır.

Lynch meselesi hakkında gerçekleşen Meclis-i Mebusan görüşmelerinde, imtiyazların bir kanunla düzenlenmesi fikri, ilk kez 16 Teşrinisani 1325 (M. 29 Kasım 1909) tarihinde Kastamonu Mebusu *Ahmet Mahir Efendi* ve Ankara Mebusu *Mehmet Talat Bey* tarafından dile getirilmiştir.

Kastamonu Mebusu *Ahmet Mahir Efendi*, *Lynch* meselesi hakkında Hükümetin açıklama yapması gerektiği hususunda ısrar ederken; imtiyazlar hakkında bir kanun yapmanın uzun zaman alabileceğini söylemiştir.¹²

Ankara Mebusu *Mehmet Talat Bey* ise, imtiyazların kanunla düzenlenmesi ihtiyacını vurgulayarak, şu açıklamayı yapmıştır: “İmtiyazatı havi mukavelenamelerin behemahal Meclis-i Mebusandan geçmesi lazımdır. Bunun lüzumu aşikârdır. Onu teyid etmek için bir kanun yapalım... Bizim yapacağımız kanun, bundan böyle verilecek imtiyazlara teşmil edilmesi lazım geleceği gibi, Hükümeti bir iddiaya sevkedebilir. Yani makale şamil olamaz... Mukaddema, bu gibi imtiyazlar milletin aleyhine veriliyordu. Fakat tesiri istibdatta kanunumuz içimize akardı, söyleyemedik. Devr-i Meşrutiyette de Vükela, öyle âtide

¹² “Bütün imtiyazatın bu Meclisin kararına iktiran ederek verilmesi meselesi, evvelemirde ruzname-i müzakerata konulur. Ona dair bir karar verilir. Ol babda bir kanun layihası tanzim olunur, gelir Meclisten geçer, ondan sonra Ayana gider. Bu uzun vakte muhtaçdır. Biz evvelemirde Lynch kumpanyasına ait olan safahati Heyet-i Vükelaımızdan öğrenmek istiyoruz...”. 16 Teşrinisani 1325, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 141.

*birçok mehzari tevlit edecek olan imtiyazatı hod-be-hod vermeye kalkışacak olursa, Meclis-i Mebusan, Kuvve-i İcraiyece Şura-yı Devlet derecesine indirilmiş olacaktır. Biz bu hakkımızı vakit zayi etmeksizin derhal istizah etmek tarikiyle, Hükümetten istemek lazımdır. Bunu menafi-i Meşrutiyet namına, hâkimiyet-i milliyeye esas olmak üzere teklif ederim ”.*¹³

Sadrazam *Hüseyin Hilmi Paşa* da, Meclis-i Mebusan’da *Lynch* meselesi hakkındaki gensoruyu cevaplarırken, konuyla ilgili bir kanun boşluğu olduğuna dikkat çekerek, Hükümetin yetkisini şu şekilde açıklamıştır: “*Hukuk nokta-i nazarından ale’l-umum imtiyazat ve mukavelatı size tevdi etmek için bir emr-i kanunî mevcut olmadığındandır ki, bu mukaveleyi kendi kendimize imza etmekte içtihad ettik... Hükümet-i hazıra bu içtihadına istinaden hiçbir taahhüdü malîyi mutazammın olmamak şartıyla size göndermemekte ısrar ediyoruz. Lakin imtiyazat Hazinenin beş kuruluşuna temas edecek olursa –ki orada hiçbir içtihad edemeyiz– onu sizin piş-i tasvip ve tasdikinize arz etmek bizim vazifemizdir... Bizim şimdiki halde iddia ettiğimiz ve Kabinenin de bugünkü muamelesi, elyevm mevcut bulunan nizamat ve teamülatın yeni bir kanun vaz’ına kadar mer’î olacağı meselesidir. Meclis-i Âlînin bir kanun yapıp mevki-i tatbika vaz’ına kadar nizamat ve teamülatı mer’îyye dairesinde hareket etmeye Kabine kendisini salâhiyettar hisseder... ”.*¹⁴

Görüldüğü gibi, söz konusu gensoru, imtiyaz verilmesinde yetki konusunun mebuslar tarafından titizlikle tartışılmasına fırsat yaratmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti, 3 Kânunuevvel 1325 (M. 16 Aralık 1909) tarihinde konuyla ilgili bir kanun tasarısı hazırlamak üzere çalışmalara başlama kararı almıştır.¹⁵ Ancak Sadrazam *Hüseyin Hilmi*

¹³ 16 Teşrinisani 1325, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. I, Devre: 1, İctima Senesi: 2, s. 142.

¹⁴ 28 Teşrinisani 1325, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. I, Devre: 1, İctima Senesi: 2, s. 255-260.

¹⁵ Madenlerle taş ocakları dışında diğer her nevi imtiyaz mukavelelerinin Heyet-i Teşri’yeden geçmesi hakkında bir layiha-yı kanuniye tanzimi yönünde Meclis-i Vükela kararı için bkz. 3 Zilhicce 1327 (M. 16 Aralık 1909), BOA., MV., 135/7.

Paşa, Lynch meselesiyle ilgili gensoruyu cevaplandırdıktan sonra, Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu almasına rağmen, 28 Aralık 1909 tarihinde istifa etmiştir. *Hüseyin Hilmi Paşa*'nın istifasının ardından 12 Ocak 1910 tarihinde *Hakkı Paşa* Hükümeti kurulmuştur.¹⁶ Bu hükümetin programında imtiyazlarla ilgili hususlara da yer verilmiştir: “...Memleketce terakkiyatı maddiyenin mabihil-istihsali olan umur-ı nafia imtiyazatı hakkında kuvvei icraiye ve kanuniyenin hudud-ı vezaiifini tayin edici nizam-ı mühimmin vaz'ı hususunda gerek mukaddemce heyet-i sabıka tarafından başlanmış, gerek bu defa ibtidar edilecek tetkikatın bir netice-i seriaya izaline çalışılacak ve tanzim-i kavaninde şeriat-ı mütahhara ahkâm-ı münifesi dahi bir rehber-i kıymattar olacaktır”.¹⁷ Böylece imtiyaz usulünün bir kanunla düzenlenmesi fikri, ilk kez bir hükümet programına girmiştir.

Nitekim Sadrazam *Hakkı Paşa*, konuyla ilgili bir tasarı hazırladıklarını ilk kez, Hükümetin kuruluşundan yaklaşık bir ay sonra, 1 Şubat 1325 (M. 14 Şubat 1910) tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda Meclis-i Âyân'dan gelen kanun teklifi görüşülürken dile getirmiştir¹⁸:

“Bir tek madde ile imtiyazat işlerini halletmek, umur-ı imtiyaziyye hiç yapılmasın demektir. Bu takdim ettiğim layihanın bugün müzakeresine başlanamaz, elbette Encümene havale edeceksiniz. Fakat şimdiden şu kadarını söyleyeyim ki, Heyet-i Vükela yalnız taahhüdât-ı

¹⁶ Sadrazam *Hüseyin Hilmi Paşa*'nın istifa etmesinin altında yatan nedenler arasında *Lynch meselesi*, en ağır basanıdır. Zira *Lynch* meselesi konusunda İngilizleri reddetmenin kolay olmayacağını da farkında olan *Hüseyin Hilmi Paşa*, içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmasının tek yolunun istifa etmek olduğunu görmüş; böylece kendisinden sonraki iktidarı da, önceden alınmış kararlara ve izlenen politikaya bağlı kalmak zorunda bırakmamıştır. Gerçekten de *Hakkı Paşa*, *Hüseyin Hilmi Paşa*'nın *Lynch* imtiyazı konusundaki duruşunu tamamen değiştirmiş; Irak ve çevresinde İngilizlere vaat edilmiş bazı imtiyazlardan da vazgeçmiştir. *Hakkı Paşa* Hükümeti'nin projeden vazgeçmesi, konunun uluslararası boyutunu ortaya çıkarmıştır. Öyle ki meselenin *İttihat ve Terakki*'nin İngiltere ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil ettiği, sonraki dönemde İngilizlerin kesin olarak olumsuz bir tavır içine girdikleri söylenebilir. Akşin, s. 273; Ahmad, s. 91, 92.

¹⁷ Güneş, s. 226.

¹⁸ Akşin, s. 273. 1 Şubat 1325, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 297.

maliyeyi mutazammın olan mukarreratın Meclise gelmesi taraftarı değildir, biz Meclisin salahiyetini daha geniş görüyoruz. Yani diyoruz ki, gerek teminat itası ve gerek tahsisat itası suretiyle ve gerek ne suretle olursa olsun, hâlen ve âtiyen taahhüdü malîyi mutazammın olan imtiyazat, Kuvve-i Teşriyyeden geçecektir”.

Sonuç olarak, bir kanun hazırlanana kadar madenler ile taş ocakları dışındaki her çeşit imtiyazın *Meclis-i Umumi*'nin onayı ile verilmesi yönündeki tek maddelik kanun teklifi, gündeme gelmeyerek sonuçsuz kalmıştır. Ancak *Hakkı Paşa* Hükümeti, hazırladıkları kanun tasarısını Meclis-i Mebusan'a sunmuştur.¹⁹

II. Kanun Tasarısına Dair Meclis Görüşmeleri

1910 tarihli “*Menafî-i Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun*”, Osmanlı Devleti'nde yaklaşık altmış yıllık bir geçmişe sahip imtiyaz işleminin hukukî çerçevesini, Türkiye Cumhuriyeti'ne de uzanacak bir doğrultuda çizmiştir. Kanun yapılması fikrinin ilk kez dile getirilmesinden kanunun kabulüne değin geçen süreçte Osmanlı Devleti'ndeki imtiyazlar, tüm ayrıntılarıyla her iki Meclisin de gündemlerinde yer almıştır.

Sadrızam *Hakkı Paşa* tarafından 1 Şubat 1325 (M. 14 Şubat 1910) tarihinde Meclis-i Mebusan'a sunulan kanun tasarısı, 22 Mart 1326 (M. 4 Nisan 1910)'da görüşülmeye başlanmış; 5 Haziran 1326 (M. 18 Haziran 1910) tarihinde kabul edilmiştir.

Kanun tasarısının ilk olarak “*Menafî-i Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun Layihası*” şeklinde adlandırıldığı; ancak Encümen tarafından “*Umur-ı Naftaya Müteallik İmtiyazat*” başlığıyla Meclis'e sunulduğu görülmektedir.²⁰

¹⁹ 1 Şubat 1325, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 299.

²⁰ Nafia Encümeni'ne havale edilen tasarının “*menafî-i umumiyyeye müteallik imtiyazat hakkında*” hazırlandığı, 1 Şubat 1325 tarihinde *Meclis-i Mebusan*'da okunan Sadaret tezkeresinden de anlaşılmaktadır:

“*Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine,*

Nafia Encümeni Mazbata Muharriri *Necip Draga Bey*, Meclis'te yaptığı ilk konuşmada, kanunun adındaki değişikliğin nedenini şu şekilde açıklamıştır: “*Menafi-i umumiyye denilince, fabrikalara verilen imtiyazat, maadine dair verilen imtiyazat da buraya dâhil olduğu için, bu gibi şeyleri istisna etmek ve yalnız Nafia Nezaretine ve umur-ı nafiaya hasır ve kasretmek için umur-ı nafia tabiri yerine umur-ı nafiaya ait olan imtiyazat ibaresi dercedilmiştir...*”²¹

Ancak bu durum, Serfice Mebusu *Haris Vamvaka* tarafından eleştirilmiş; Hükümetin yaklaşımı şu sözlerle desteklenmiştir: “*Kanunun tanziminde daima maânî, kelimata tevafuk etmelidir. Umur-ı nafia kelimesiyle zannedersen bizim takip etmekte olduğumuz mana istihsal olunmaz. Çünkü umur-ı nafia kelimesi konulacak olursa, ancak Nafia Nezaretine veyahut umur-ı nafiaya münhasır olan hususat için imtiyaz verilecektir zannedilecektir... umur ve menafi-i umumiyyeye müteallik imtiyazat ibaresi umur-ı nafiyayı da şamildir; fakat umur-ı nafia, menafi-i umumiyyeyi şamil değildir...*”²²

Tokat Mebusu *Mustafa Sabri Efendi* ise, başlığın kapsama etkisi olamayacağını, maddelerin yerine getireceği bir görevi başlıktan beklememek gerektiğini söyleyerek, kanunun adının “*İmtiyazat Kanunu*” şeklinde belirlenmesini önermiştir.²³

Meclis-i Âyân'da²⁴ kanunla ilgili açıklama yapmak üzere görevlendirilen Maliye Nazırı *Cavid Bey* ise, kanunun adı ile ilgili olarak Hükümetin amacını şu sözlerle açıklamıştır²⁵:

Menafi-i umumiyyeye müteallik imtiyazat hakkında kaleme alınan layiha-i kanuniye ile esbab-ı mucibe mazbatası Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla leffen savb-ı âlilerine irsal kılındı. 31 Kânunusani 1325 Sadrazam İbrahim Hakkı”. 1 Şubat 1325, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 299.

²¹ 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 541.

²² 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 547.

²³ 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 552.

²⁴ *Meclis-i Âyân'da kanunun adı ile ilgili tartışmalar için bkz. 25 Mayıs 1326, Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 387-392.*

“Ekmekçilik, fırıncılık, fabrikacılık menafi-i umumiyyeye taalluk etmez. Bir vapur meselesi acaba menafi-i umumiyyeden mi değil mi? Mesela telefon meselesi umur-ı nafiadan mı değil mi? Umur-ı nafia deyince yalnız Nafia Nezareti'nin daire-i salahiyetinde bulunan işler zannolunur. Ondan dolayı menafi-i umumiyye dendi. Bu kanunu yaptığımız zaman, fabrikalar zerre kadar hayalimizden geçmediği gibi, inhisarlar da geçmemiştir. Mesela tütün inhisarı gibi. Çünkü bunlar menafi-i umumiyyeye taalluk eden şeyler değildir”.

Kanun tasarısının, Meclis-i Mebusan'da gerçekleşen sonraki görüşmelerde “Umur-ı Nafiaya Müteallik İmtiyazat Kanun Layihası” olarak gündeme gelmeye devam ettiği Zabıt Cerideleri'nde görülmekteyse de; Meclis-i Âyân'a gönderilirken, adı “Menafi-i Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Kanunu Layihası” olarak değiştirilmiş ve bu şekilde kabul edilmiştir.

Meclis-i Mebusan'da kanun tasarısı hakkında, 22 Mart 1326 (M. 4 Nisan 1910) tarihli ilk görüşmede Encümenin görüşünü ortaya koymak için söz alan Mazbata Muharriri Necip Draga Bey, açıklamalarına imtiyazı tanımlayarak başlamıştır: “İmtiyazat, isminden de anlaşıldığı üzere, kavaid-i umumiyyeye istisna teşkil eden birtakım mukavelattır. Binaenaleyh şu esas itibariyle bu gibi mukavelatın umumen Meclis-i Mebusan'dan geçmesi, kavaid-i umumiye iktizasından olmak lazımdır. Fakat umur-ı nafia her yerde fevkalade mühim addedildiği için ale'l-umum imtiyazatın Heyet-i Teşriyye'den geçirilmesi hem birtakım fırsatların ziyarı ve hem de vaktin kaybolmasını intaç ettiği için, bazı hususatta imtiyaz itası mesailinde Kuvve-i İcraiyyeye dahi salahiyet ita edilmiştir... Bizde ise memalik-i saireye nispetle umur-ı nafiyayı daha ziyade tesri' etmek elzem olduğu için bizde bu salahiyeti bir parça daha vâsi' tutmak icap eder. Her türlü imtiyazat eğer Meclis-i Mebusan'dan geçirilecek olursa, hem birçok evkatımız zayi olur, hem de bazı fırsatlar da izâa edilmiş olur...”²⁶

²⁵ 25 Mayıs 1326, Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 380.

²⁶ 22 Mart 1326, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 540.

Böylelikle *Lynch* imtiyazı ile ilgili tartışmalarda da gündeme gelen imtiyaz verme yetkisinin yasama ve yürütme organları arasında paylaşılma şekli, kanun tasarısı hakkındaki görüşmelerde ilk olarak karşımıza çıkan ve geniş kapsamda tartışılan en önemli konudur.

Necip Draga Bey, konuşmasında “*İmtiyazat esasen ikiye inkişam ediyor. Bu kısımlardan birisi doğrudan doğruya Kuvve-i İcraiye tarafından verilmesi caiz olan imtiyazat ve diğeri de Kuvve-i Teşriyyeden geçmesi iktiza eden imtiyazattır...*” diyerek imtiyazları ikiye ayırmıştır. Yasama organının önüne gelmesi gereken imtiyazları ise, şu şekilde belirtmiştir: “*Kuvve-i Teşriyyeden geçmesi lazım gelen imtiyazat şunlardır: Evvela her ne suretle olursa olsun, halen ve istikbalen taahhüd-ü mâliyi tazammun eden veyahut emvâl ve emlâk-i Devletten birinin kısmen veya külliyyen sarf ve istihlâkini istilzam eden imtiyazattır. Bu nevi imtiyazat, behemehâl Meclis-i Mebusanın ve Âyânın nazarı tasvip ve tasdikinden geçirilmek iktiza eder. İkincisi, hidemat-ı umumiyeye taalluk eden ve bütçeye dâhil olan hususata dair bulunan imtiyazattır. Evvelce mevzuubahsolan Lynch meselesi gibi. Üçüncüsü de, birtakım muafiyatı istilzam eden imtiyazattır. Şu üç kısım imtiyazat, behemehâl buradan geçirilmek iktiza eder, fakat muafiyâtın kâffesini çeddesini istilzam eden imtiyazatın kâffesinin buradan geçirilmesi, Kuvve-i İcraiyyenin elinin ayağının bağlanması demek olduğundan, bu hususta istisnalara tebaiyyet edilmiştir. O da bazı imtiyazat, bazı muafiyatı istilzam ederse, kanunda o muafiyet tâdâd ve terkîm edilmiş ise, o gibi imtiyazat Meclis-i Umumîden geçirilmeksizin, doğrudan doğruya mer’iyyül’icra olabilir. Bu muafiyatın da ne gibi muafiyat olduğunu da bu Kanun tâdâd ediyor. Şu üç kısım imtiyazat behemehâl kanun hükmünü iktisap edebilmek için Meclis-i Mebusan ve Âyân’ın nazarı tetkik ve tasdikinden geçirilmek iktiza eder...*”²⁷

Sadrızam *Hakkı Paşa* ise, “*Heyet-i Âliyenizin her türlü işi kemali dikkatle tetkik etmesi icap eder... fakat bu şekilde öyle ağır ağır müzakere olunursa, memleketimizin âtiyen şu ihtiyacı olan şeylerin yapılması*

²⁷ 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 540, 541.

itibariyle şüphesiz ki, Heyet-i Âliyenizin vezâif-i asliyesine, yani şu vazife-i teşriyesine bir büyük hâlel getirir. Şimdi bu nokta-i nazardan imtiyazatın kâmilen Heyet-i Âliyenize gelmesini Hükümet doğru görmemiş...” diyerek²⁸, verilecek imtiyazların bütünüyle yasama organı önüne gitmesine karşı olduğunu belirtmiştir.

İsmail Kemal Bey’in, özellikle, “Bendenizce şimendiferler, doklar, seyrisefain ve ondan sonra limanlar, behemahal Meclis-i Mebusan’ın tahtı tasdikinden geçmek lazım gelir... Meclis-i Mebusan’ın hakk-ı murakabesi yok mu? Bir hakk-ı inhisar veriliyor...” şeklindeki sözlerine ise, Sadrazam Hakkı Paşa şu şekilde cevap vermiştir:

“Şimendifer yapmak isteyenler ne yapmak istiyorlar? Ya güzergâh üzerinde madenleri işletmek veyahut o şimendifer işini bir arazi irvasiyle birleştirmek istiyorlar. Bunların hangisi Heyet-i Âliyenize gelmeyecek şeylerdir? Hatta bendeniz bu babda Heyet-i Âliyenizin muhafaza-i hukuku taraftarıyım... Bendeniz istemem ki Kuvve-i İcraiyenin yükü gayet artsın; fakat tahammül edeceği bir yükü de veriniz; çünkü yine siz veriyorsunuz. Bu sizin verdiğiniz iktidardır. Yarın o iktidarı almak yine sizin elinizdedir... Bugün bu kadar bir müsaadeyi Hükümetten, Kuvve-i İcraiyyeden diriğ etmeye ciddi bir sebep görülmez...”²⁹

Benzer tartışmaların Meclis-i Âyân’da da yaşandığı görülmektedir. Özellikle Nafia Nazırlığı görevinde de bulunmuş olan Gabriel Noradounghian, 25 Mayıs 1326 (M. 7 Haziran 1910) tarihinde Meclis-i Âyân’da yaptığı uzun konuşmada³⁰ konuya detaylı olarak değinmiştir.

Bu durum, yaklaşık altı aylık bir zaman diliminde gerek Lynch meselesi, gerek Hükümetin imtiyazlarla ilgili kanun tasarısı nedeniyle, mebuslar ve Meclis-i Âyân üyelerinin, konuyu ciddiyetle ve ayrıntılı bir şekilde ele aldıklarını göstermektedir. Aynı zamanda, oturumlarda verilen

²⁸ 27 Nisan 1326, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 77.

²⁹ 27 Nisan 1326, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 78, 79.

³⁰ 25 Mayıs 1326, Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 369-374.

önergeler ve dile getirilen hususlar, Meclislerin önceki yönetime tepki olarak, imtiyazlar konusuna özellikle hassasiyetle yaklaştıkları izlenimini vermektedir.

On üç maddeden oluşan Kanunun birinci maddesi, Meclis-i Mebusan'da hakkında uzun tartışmalar yapılan maddeler arasındadır. Hükümetin tasarısındaki düzenleme, Nafia Encümeni'nde değişikliğe uğramış; ardından Meclis-i Mebusan'daki tartışmalar sonucunda Encümen'de tekrar ele alınarak, birkaç değişiklik geçirmiştir.

Birinci maddenin önemi, imtiyaz verilmesi konusunda yetkinin yasama organı ile yürütme organı arasında ne şekilde paylaşılacağı ve nasıl ifade edileceği hususunu belirleyecek olmasındandır. Ancak tasarıda öngörülen düzenleme, Meclis'te kabul görmemiş; çeşitli tartışmalardan sonra, Serfice Mebusu *Yorgo Boşo Efendi*'nin 22 Mart 1326 (M. 4 Nisan 1910) tarihli oturumda dile getirdiği eleştiri, Encümen tarafından benimsenmiş ve tasarıda o yönde değişiklik yapılması yoluna gidilmiştir.

Nafia Encümeni Mazbata Muharriri *Necip Draga Bey*, bu durumu *Yorgo Boşo Efendi*'nin sözlerine atıf yaparak, değişikliği şöyle açıklamıştır:

“Burada vuku bulan itirazat içinde Encümence calibi nazar-ı dikkat olan bir cevap vardır ki, o da Boşo Efendi tarafından dermeyan olunan itirazdır.

Gerek Hükümetten gelen kanunda ve gerekse Encümen tarafından tadil edilen kanun layihasında imtiyazat iki kısma taksim edilmiş ve bir kısmı doğrudan doğruya Kuvve-i Teşriyyenin daire-i salahiyetine verilmiş, diğer bir kısmı da Kuvve-i İcraiyyenin daire-i salahiyetine verilmiş. Hâlbuki esas itibariyle bilcümle imtiyazatın Meclis-i Mebusan'a gelmesi iktiza ettiğine göre, Meclis-i Mebusan'ın tayin-i vazifesi hususunda bir kanunun yapılması lüzumunu dermeyan buyuruyorlar. Binaenaleyh yalnız burada yapılacak bir mesele varsa, o da Kuvve-i İcraiyyenin istisnaen verebileceği bazı imtiyazatı tayin ve tadat etmekten ibarettir. Bunun için de bir usul dermeyan etti. O usulü de Encümen namına kabul ediyoruz... Böyle tashih edilecek olursa, o vakit ale'l-umum

*imtiyazatın esasen Meclis-i Mebusan'dan çıkması lazım geleceği esasını kabul ediyoruz. O vakit Meclis-i Mebusan tarafından istisnaen Kuvve-i İcraiyyeye de bir salahiyet veriliyor. Binaenaleyh Boşo Efendi'nin şu teklifini Encümen namına kabul ediyoruz. Tekalif-i saireyi de reddediyoruz. Meclis-i Umumi'nin nazar-ı tasvibine arz ediyorum”.*³¹

27 Nisan 1326 (M. 10 Mayıs 1910) tarihinde Meclis-i Mebusan'da gerçekleşen görüşmelerde *Necip Draga Bey*'in yerine Encümen adına konuşan *Nesim Mazelyah Efendi* de, tasarının Meclis-i Mebusan tarafından havalesinin ardından, Encümen'de gerçekleştirilen değişiklikleri açıklarken, bu değişikliklerle ilgili şunları söylemiştir:

*“Tadilatın başlıcası ve en mühimi, Boşo Efendi'nin teklifi mucibince yapılan tadilattır... Boşo Efendi demişti ki, esasen imtiyaz vermek hakkı Meclisindir, milletindir. Binaenaleyh hangileri istisnaen Hükümet tarafından verilebilmişse, o istisnaları tâdât etmek lazımdır. Biz de Meclis-i Âli'nin kabul ettiği esas dairesinde tadilat icra ettik...”*³²

Gerçekten, Kanun'un 1. maddesi, doğrudan doğruya Kuvve-i İcraiyye tarafından verilecek imtiyazların özellikleri sıralanarak düzenlenirken, bazı hususlar, mebuslar tarafından titizlikle tartışılmıştır.

Örneğin Nafia Encümeni Mazbata Muharriri *Necip Draga Bey*, birinci maddede yer alan “*vilayet devair-i belediyesinin teşkilatına dair vazedilecek kavanin ile itasi hükümet-i mahalliyyenin daire-i salahiyetlerinde bulunmayacak olan*” ifadesiyle ilgili olarak, Encümen'de getirilen değişikliği anlatırken³³, benzer şekilde “*kavanin-i mer'iyeye*

³¹ 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 562.

³² 27 Nisan 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 72.

³³ “*Bir memleketin tramvay veya elektrikle tenviri imtiyazatı, o mahallin doğrudan doğruya Belediyesine aittir. Bu imtiyazatın merkezden itası, o memleketin hukukuna taarruz demektir ki, buna dair Hükümet-i İcraiyyenin behemehâl bir kanun tanzimi ile bize göndermesi iktiza eder. Fakat böyle bir kanun tanzim edilinceye kadar memlekette umur-ı nafiadan mahrum kalmamak için ve muamele durmamak için kemâfissâbık muamele icrası meselesini tasrih ettik ve buna dair Kuvvei Teşriyye tarafından bir kanun tasdik edilinceye kadar kemâfissâbık Hükümeti İcraiyye tarafından bu nevi*

ahkâmının tadil ve tağyirini müstelzim olmayan” olarak son şeklini alan ifade de, mebuslar arasında çeşitli tartışmalara yol açmıştır.

Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey, bu konudaki fikrini, Meşrutiyet’le birlikte benimsenmeye başlanan hukuk devleti ilkesi çerçevesinde yürütme kuvvetinin konumuyla ilişkilendirerek açıklamıştır: “*Kavanîn-i mer’iyye ahkamına muhalif imtiyazatın Kuvve-i Teşriyyeye gönderilmesi lazımdır denilecek olursa, kavanin-i mer’iyye ahkamına muhalif surette Kuvve-i İcraiyyenin hareket etmesi zaten me’ûl ve mümkün değildir... Eğer Kuvve-i İcraiyyeyi yalnız böyle bir kayıt ile kavanin-i mer’iyyenin behemehal icrasına icbar ediyorsak, memleketimizde kavanin-i esasiyye mevcut değildir demektir. Kavanin-i esasiyyenin vücudu ile, Meşrutiyetin vücudu ile bihakkın bileceğimiz bir kaide varsa, o da Kuvve-i İcraiyyenin kavanin-i mer’iyyeyi behemehal tatbika mecburiyetidir. Hiçbir zaman Kuvve-i İcraiyye, kavanin-i mer’iyyeye zerre kadar muhalif bile olsa, bir imtiyaz veremez... ”*³⁴

Bu sözlere *İzmir Mebusu Nesim Mazelyah* da, şu açıklamayla cevap vermiştir: “*Her imtiyaz kanunu, az çok kavanin-i meriyeyi tadil eder. Kavanin-i meriyeyi tadil eden her imtiyaz, Meclise gelecek olursa, Hükümetin elini kolunu bağlamak gerekir. Binaenaleyh Encümen, bu mülahazata binaen o fıkrayı zait görerek tayyetmiştir. Fakat denilecektir ki, her kanunu tadil edecek olan imtiyazları Hükümet yapabilecek olursa,*

imtiyazat verilir ibaresini dercetmeyi tensip ettik” demiş ve eklemiştir: “*Sonra bir nizamname vazedilinceye kadar Kuvve-i İcraiyye tarafından bir imtiyaz itası lazım geliyorsa, Hükümet-i İcraiyyenin icap eden muamele-i mukaddeme-i imtiyazatı kendi kendine yapması pek münasip görülmüştür... Hükümet-i İcraiyyenin bunu bir nizamla takyit etmesi salahiyetini haiz gördük ve bu salahiyeti ibka ettik. Fakat yalnız mürruzamanla Hükümet-i İcraiyye, biraz tecrübe hâsıl oluncaya kadar muayyen ahval ve dairede cereyanını temin için bu kanunun da vaz’edilmesini istikbalden temin için “bir kanun vaz’edilinceye kadar” ibaresini ilave ettik”*. 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 542, 543.

³⁴ 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 563.

o halde ihtimal ki, kavanin-i esasiyemizi tadil etmiş, Kuvve-i Teşriyyenin salahiyetine tecavüz edilmiş olur".³⁵

Kanunun 2. Maddesinin ise, tasarıda önce üçüncü madde olarak düzenlendiği Zabıt Ceridesindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Hükümetin teklif ettiği madde, Encümen'de olduğu gibi kabul edilmiş; Meclislerden de tartışma yaşanmadan geçmiştir. Ancak 3. maddede düzenlenen ve imtiyaz sahibine tanınan muafiyetler konusunda, telgraf ücretinden muafiyet hususu, mebuslar arasında tartışma yaratmıştır. Örneğin *Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey*, "*Telgraf ücreti doğrudan doğruya varidat-ı Devletendir. Bu varidat-ı Devletten olan bir şeyi Kuvve-i İcraiye nasıl affedecek?*" diyerek itirazını açıklamıştır.³⁶

Encümen adına konuşan *Necip Draga Bey*, imtiyazın esas olarak Hükümet için bir fedakârlık olduğundan hareketle, şunları dile getirmiştir: "*İmtiyaz, şimendifer imtiyazı, vapur imtiyazı, her ne imtiyaz olursa olsun, bunların kâffesi, menafi-i umumiyyeye taalluk ettiği için, Hükümet tarafından istisnaen kavanin-i mevcude hilafında olarak verilir. Bu bir fedakârlıktır. Bu fedakârlık ise, Devlet için bir menfaat mukabilidir. Menfaat de umuma taalluk eden bir menfaattir*".³⁷

Mebusların konuyla ilgili yorumlarından, imtiyaz usulü hakkında yeterli hukuksal bilgiye sahip bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Kanun tasarisına getirilen eleştirilerden bazıları, zaman zaman imtiyaz usulünün hukuksal niteliğinin açıklanmasını gerekli kılmıştır. Ancak bu noktada eleştirilerin kaynağının, kapitülasyonlardan edinilmiş tecrübe ile, *II. Abdülhamit* döneminde gizlilikle yürütülmüş imtiyaz politikası olduğu unutulmamalıdır.

Kanunun 4. maddesi ise, tasarıda 6. madde olarak yer almış; ancak fazla tartışma olmaksızın kabul edilmiştir.

³⁵ 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 565.

³⁶ 30 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. IV, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 74, 75.

³⁷ 30 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. IV, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 75.

Tasarıda 7. madde olarak düzenlenmiş olan Kanununun 5. maddesine, başta Halep Mebusu *Ali Cenani Bey* ve Aydın Mebusu *İsmail Sıtkı Bey* olmak üzere mebuslar tarafından getirilen eleştiriler, malî konular etrafında yoğunlaşmıştır. Öyle ki, *Ali Cenani Bey*, maddenin tasarıdan çıkartılmasını teklif ederken; *İsmail Sıtkı Bey*, itirazını “*Her mukavelenin iptidasında ve her şirketle mukavelenelerde işletme umuruna müteferri olan eşyasını âlât ve edevâtını iyi bir halde Hükümete teslim mecburiyeti vardır... Şirketlerle akdedeceğimiz mukavelelerle âlât ve edevâtın müddet-i imtiyaziyenin vasatında veyahut sülüsân-ı müddeti geçtikten sonra olan haliyle bize teslim edilmesi suretini şart koymak lazım geldiği halde, böyle şirketlerin suistimaline sebebiyet verecek bir madde koymamalıyız*” şeklindeki sözleriyle açıklamıştır.³⁸

Kanununun 6. maddesi, tasarıda 5. madde olarak yer almıştır. Söz konusu madde, imtiyaz sahibinin kamu hizmeti olarak kabul edilen faaliyeti kurması veya geliştirmesi yönünden önemlidir.

Bilindiği gibi, kamu hizmeti imtiyaz sözleşmesi, konu itibarıyla bir kamu hizmetinin kurulup işletilmesi veya kurulmuş olan bir kamu hizmetinin işletilmesini kapsamaktadır. Bu açıdan, kamu hizmeti imtiyazında esas itibarıyla işletme faaliyeti söz konusu olmakla beraber, bunun için gerekli inşaat ve tesisatın yapılması ve daha sonra işletilmesi amacı da güdülebilir.³⁹ Nitekim burada da kamu hizmeti olarak kabul edilen faaliyetin gerek kurulması, gerek işletilmesi amacına hizmet edecek şekilde, imtiyaz sahibine çalışmalarında teşvik sağlayarak, gümrük resminden muafiyet tanınması söz konusudur. Ancak Kanun’un birçok maddesinde olduğu gibi, bu maddesinde de mebuslar arasındaki fikir ayrılıkları, görüşmelere damgasını vurmuştur.

Serfice Mebusu *Haris Vamvaka Efendi*’nin “*Bu maddenin esasen servet-i mahalliyyenin tezayüdüne bir medar olmak üzere vaz edildiğine şüphe yoktur; fakat bendeniz zannedirim ki, bununla maksada vasıl*

³⁸ 30 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. IV, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 81, 82. *Meclis-i Âyân*’da söz konusu madde ile ilgili tartışmalar için bkz. 26 Mayıs 1326, *Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, C. II, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 410-416.

³⁹ Duran, s. 329-333.

olamayız. Edevat ve malzeme-i inşaiyyenin gümrük resminden muafiyetinden maada, bendeniz zannederim ki, sanat-ı milliyemizin, fabrikalarımızın, umuru nafiamızın terakkisini arzu edersek, mevadd-ı iptidaiyenin de muafiyetini ilave etmeliyiz. Zira ancak bu sayede memalik-i ecnebiyyeden ithal olunan emvale rekabet edeceğiz” şeklindeki sözlerine, Necip Draga şöyle cevap vermiştir: “Sahib-i imtiyazın tesisat-ı iptidaiye için memalik-i ecnebiyyeden getireceği eşya gümrükten muaf olsun, ama ne vakit? Ne vakit ki, Memalik-i Osmaniye’de bulunmasın, o eşyayı resim ve gümrükten istisna edersek, o vakit Memalik-i Osmaniye dâhilinde bulunan eşyanın sarfını bir dereceye kadar temin etmiş oluruz... Bizim teklif etmek istediğimiz şey, Kuvve-i İcraiyyenin affedebileceği şeyler. Yalnız Memalik-i Osmaniye de bulunmayan malzeme-i iptidaiyeyi affedebilsin”.⁴⁰

Meclis-i Mebusan’daki 30 Mart 1326 (M. 12 Nisan 1910) tarihli görüşmenin sonunda, 5. maddenin “sahib-i imtiyaza lüzumu olup, Memalik-i Osmaniye’de bulamayacağı ve memalik-i ecnebiyyeden celb edeceği edevat ve malzeme-i inşaiye” veya “Memalik-i Osmaniye’de tedariki mümkün olmayan” şeklinde tashih edilmek üzere Encümen’e havalesi kabul olunmuştur.⁴¹ Ancak Encümen’den bu hususta bir değişikliğin yapılıp, Meclise sunulduğuna dair bir kayda rastlanmamaktadır.

Diğer taraftan, bu maddede yer alan gümrük muafiyeti ile ilgili olarak, Hükümetin tasarısında, “bu gibi şirketler için, gümrükler muafiyatının mevcudiyeti lazımdır” ifadesine yer verilmiş olduğu, ancak tasarının Encümen’de değişikliğe uğradığı, İzmir Mebusu Nesim Mazelyah Efendi’nin tutanaklara geçen beyanlarından öğrenilmektedir. Aynı zamanda Encümen üyesi olan Nesim Mazelyah, kendisinin de

⁴⁰ 30 Mart 1326, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. IV, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 79.

⁴¹ 30 Mart 1326, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. IV, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 80.

Hükümetle aynı görüşte olduğunu; fakat Encümen’de o şekilde kabul görmediğini belirtmiştir.⁴²

Sadrizam *Hakkı Paşa* ise, konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “Gümrük muafiyetinin tasrih edilmesini arzu ederim; çünkü malumu âliniz, imtiyaz bazen ve hatta çok zamanlar imalat-ı cesimeyi intaç ettiriyor. Bu imalat-ı cesime, memalik-i ecnebiyyeden birçok eşya ithal edilerek icra ediliyor. Ezcümle şimendiferlerin malzemesi, ekseriyetle memalik-i ecnebiyyeden geliyor. Memleketimizde daha pek çok müddet onların yapılması mutasavver değildir... Bu suretle eğer gümrük resmi aramak lazım gelirse, tabii sahib-i imtiyazın Hükümetten arayacağı şerait elbette tehaliif edecektir. Bunun için işin icabına göre öyle gümrük muafiyatını tasrih edebilmek hakkı Kuvve-i İcraiyyeye verilirse iyi olur. Şimdiye kadar memleketimizde verilen imtiyazat için bir mukavelename müsveddesi vardır ki, o mukavelename müsveddesi, adeta bir kanun hükmünü almıştır. Yani vaktiyle Şura-yı Devletten geçmiş, irade-i seniyyesi çıkmış ve memleketimize gelip, imtiyaz alacak adamlar tesisat-ı iptidaiyye için bu gibi muafiyete muntazırdılar. Eğer bu muafiyet kaldırılırsa, işi tas’ib eder, bu cihetle tensip buyurulursa, Hükümetin teklif etmiş olduğu madde muvafiktir”.⁴³

Meclis-i Mebusan görüşmelerinde, “İmtiyazat mukavele ve şartnamelerinde muayyen olan müddetler zarfında behemehal kavanin ve nizamatı Osmaniyeye tabi Osmanlı anonim şirketlerine devrolunacaktır.” şeklinde düzenlenmiş olan 7. madde hakkında da çeşitli fikirler ortaya atılmıştır.

30 Mart 1326 (M. 12 Nisan 1910) tarihli oturumda *Necip Draga* ve *Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey*’in dile getirdikleri hususlar, düzenlemenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur:

⁴² 4 Mayıs 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 248.

⁴³ 4 Mayıs 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 248, 249.

Necip Draga, “Maksat, imtiyazatın mutlaka Osmanlı tebaasından olan kimselere verilmesidir. İmtiyaz denilince derhal şimendifer ve vapur gibi cesim imtiyazat hatıra geldi ve bu imtiyazatın kâffesi de birer şirket tarafından idare edildiği için, Hükümetin de bu gibi imtiyazatı esastan ziyade şirketlere vermek menfaat-i iktizasından olduğu için, mutlaka bir şirkete devredilmesinin mecburî olması nazariyesini kabul ediyor ve ben de kendisiyle müştereken Encümende yalnız bu ciheti düşünerek, böyle cesim imtiyazlar değil, ufak imtiyazlar da vardır. Mesela bir cam fabrikası gibi, imtiyazı, ruhsatı değil, yani inhisarı. Bu, kollektif de olabilir, komandit de olabilir, şahsî de olabilir; şirket de olmayıverir, bir şahıs olabilir. Bunun için ale’l-ıtlak bir şirkete devrini şart koymak zannederim muvafik değildir. Maksat ve matlub olan şey, kavanin-i Devlet-i Âliyyeye eşhasa tâbi veyahut şirketlere imtiyazın verilmesini temindir” demiştir.⁴⁴

Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey ise, “Anonim şirketleri, isimsiz tayin edilen şirketler olduğu için tabiiyyetini tayin etmeye mecburiyet vardır. Binaenaleyh, şu teşekkül edecek şirket, anonim şirket olduğu halde, herhalde Osmanlı olacağını temin için bir maddedir. Fakat bizim kavanin-i mevcudemiz mucibince tebaa-i Osmaniyyeden velev bir şahıs dahil olmak üzere, birkaç ecnebi ile birlikte bir kollektif veyahut komandit şirket tesis olunursa, bu şirketler Osmanlı şirkettir. Binaenaleyh, Necip Bey’in dediği gibi ufak bir iş olabilir de, bir-iki Osmanlı sermayedar ecnebi sermayedarân ile birleşip de bir komandit veyahut bir kollektif şirket tesis ederlerse, bu işi yapamayacaklardır. İşte böyle teşekkül eden bir şirket, Osmanlı şirkettir. Kavanin-i Osmaniyyeye, mehakim-i Osmaniyyeye tabidir. Maksat temin edilmiş olur; yoksa ale’l-ıtlak anonim şirketi diyecek olursa, katiyyen bu gibi ahvalde bu gibi eşhasa verilememesi lazım gelir ise, zannederim takyid olur, tamim olmaz” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴⁵

⁴⁴ 30 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. IV, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 83, 84.

⁴⁵ 30 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. IV, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 84.

İmtiyazın, kurulacak bir Osmanlı anonim şirketine devredilmesi konusu, 4 Mayıs 1326 (M. 17 Mayıs 1910) tarihinde 91. içtimada tekrar gündeme gelmiştir.

Necip Draga, “Encümende düşündük, tebaa-i Devlet-i Âliyyeden olsun da, şirket ister komandit olsun, ister kollektif olsun, bunun farkı yoktur. Fakat bir ecnebiye bir imtiyaz verildiği vakit, eğer şu kadar müddet zarfında bir anonim şirkete devredileceği tasrih edilmezse, yalnız bir şahsa verilirse, birçok suistimalatı mucip olabilir. Ecnebi olduğu için gerçi kavanin-i Devlet-i Âliyyeye tabi olmak şartı dermeyeran edilmek tabii ise de, memleketimizde el’an mevcut olan bazı imtiyazattan dolayı hakkında kanun tamamen tatbik edilemez. Ecnebilere verilecek olan imtiyazatın mutlaka muayyen olan müddet zarfında anonim şirketlerine devrolunacağına dair bir şart kaydedilmesini tasvip ettik” diyerek Encümenin bu konudaki görüşünü açıklamıştır.⁴⁶

Nesim Mazelyah ise, itirazını şu şekilde ifade etmiştir: “*Malumu âlileri, anonim şirket umumidir. Herkes ondan hisse alır, istifade eder. Herkesin iktisaden istifadesini temin içindir ki, anonim şirketlerinde Hükümetin kontrolü bulunması hasebiyle imtiyaz işleri böyle bir şirketin vücuduna ihtiyaç messeder. Eğer kollektif ve komandit şirketleriyle de bu imtiyaz işleri yapılacak olursa, o halde Hükümetin kontrolü olamaz. Fakat malumu âliniz, bu imtiyazat işleri, Hükümetin pek ziyade alakadar bulunduğu işlerdir ve Hükümetin taht-ı murakabesinde bulunması lazımdır. Eğer anonim şirketleri teessüs etmeyecek olursa, Osmanlıların elinde bulunan bu gibi imtiyazlar da, Hükümetin hakk-ı teftişi olmaz. Onun için –Osmanlı olsun, ecnebi olsun–imtiyaz işlerinde herhalde bir anonim şirketi teşkilinin, şart-ı esasî olarak kabul edilmesini teklif eylerim”*.⁴⁷

⁴⁶ 4 Mayıs 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 250.

⁴⁷ 4 Mayıs 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 250.

Sadrazam *Hakkı Paşa*, *Nesim Mazelyah*'ın görüşünü destekleyerek, maddenin belirtilen şekilde değiştirilerek kabul edilmesini Meclis'ten istemiştir.⁴⁸

Kanunun kabul edilen son şeklinde, “Osmanlı” ibaresi kaldırılmamış; *Necip Draga*'nın da belirttiği gibi, bu şekilde düzenlenmediği takdirde kapitülasyonların Kanunun uygulanmasına engel oluşturacağı düşünülerek, bir Osmanlı şirketinin kurulması ve imtiyazın şirkete devri şart koşulmuştur. Bu husus, kapitülasyonların Osmanlı egemenliğine getirdiği kısıtlamaların örneklerinden biridir.

8. maddede ise, imtiyaz usulüyle görülen hizmetlerde yabancı uyruklu kişilerin ne şekilde istihdam edileceklerinin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Ancak Meclis-i Mebusan'da bu husus, Osmanlı tebaasının durumu açısından ele alınarak tartışma konusu yapılmıştır.

Nesim Mazelyah, *Sıtkı Bey* tarafından 30 Mart 1326 tarihinde verilen teklifin⁴⁹ Encümen tarafından kabul edildiğini, ancak belirli bir ölçüde değişikliğe uğradığını belirtmiştir.⁵⁰

⁴⁸ “Bu, umur-ı nafiaya müteallik bir kanundur. Umur-ı nafia, hususi teşebbüsâtı muhtevi değildir. Umur-ı nafiyadan olan işler, ekseriyetle büyük sermayeden işlerdir ve daima şirketlere havale olunur... Maksat, *Nesim Mazelyah Efendi*'nin dediği gibi, bir komiser tayin olunup, onun defatirini, muamelatını daima tayin edebilmektir. Halbuki eğer mesela tacir bulunan bir sahibi imtiyaz, o sermayenin bir kısmını kendi umuru ticariyyesinin bir kısmı haline koyar, kendi muamelatına ithal ederse, tabiidir ki, Hükümetin komiseri gidip de bir tacirin esrarına, defatirine vakıf olamaz. Bu anonim şirket teşkil etmek keyfiyeti, müşkilatlı bir şey değildir ve bunu her sermayedar kabul eder ve bu hususta bir müşkilat olmamıştır zannederim. Hükümetin teklifi şeklinde kabul buyurulursa –ki Encümen de ona iştirak eder ümidindeyim– daha muvafık olur”. 4 Mayıs 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 251.

⁴⁹ “*Riyaset-i Celileye*, Hükümetçe verilecek imtiyazatta her şirketin memûrîn-i fenniyyesinden mâdâ, istihdam edeceği kâffe-i memûrîn ve amelesinin tebaa-i Osmaniyeden olacağıın mukaveleye derci ve mukavelenin bu şartına riayet etmeyen şirketlerin bilâ tazminat feshine Hükümetin mezun olacağıın, keza mukavelenamelere yazılması mecburi olacağına dair bir madde-i kanuniyye ilavesini teklif ederim. Aydın Mebusu İsmail Sıtkı”. 30 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. IV, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 85.

⁵⁰ 27 Nisan 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 72.

Encümenin söz konusu madde ile ilgili görüşü ise, şirketlerde istihdam olunan memurların yalnız fen işlerinde görevlendirildikleri şeklinde düşünülmemesi gerektiği; ustabaşılık gibi başka birçok görevin, Osmanlı tebaası tarafından da yerine getirilebileceği yönündedir. Bununla beraber, Osmanlı tebaası arasında bazı görevleri yerine getirecek yetkinliğe sahip kişileri bulmanın zorluğu düşünülerek, maddenin değiştirilmesi Encümen tarafından kabul edilmiştir.⁵¹ Görüldüğü gibi, II. Meşrutiyet döneminde ciddi olarak ele alınan bir konu olarak istihdam sorunu, Meclis görüşmelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

9. madde, *Meclis-i Mebusan* ile *Meclis-i Âyân*'a sunulacak imtiyazların ne şekilde görüşüleceğine ilişkindir.

Nafia Encümeni Mazbata Muharriri *Necip Draga Bey*, Meclis'teki ilk konuşmasında bu maddede bir değişiklik yapıldığını şu sözlerle anlatmaktadır: “*Bu kanunu tetkik ediniz, ya red veya kabul ediniz dememek veya bu yolda başka bir ihtimal karşısında kalmamak için, biz ibareyi başka türlü düzenledik ve dedik ki, bir mukavelenamenin esnayı müzakeresinde madde madde herkes tetkikat-ı lazimeyi icra eder ve madde madde müzakere edilir veyahut red veya kabul meseleleri, yalnız bir kararla olur ve reddolunduğu vakitte esbab-ı reddiye birer birer tasrih edilir ve o yolda da sahib-i imtiyaza telkinat-ı lâzime icra edilir. Eğer sahib-i imtiyaz, Meclis-i Mebusan'ın esbab-ı reddiye olarak gösterdiği mevaddı tayyetmek suretiyle mukavelenameyi tashih veyahut ıslah ederse, o vakit tekrar akd-i imtiyaz olunabilir*”.⁵²

4 Mayıs 1326 (M. 17 Mayıs 1910) tarihli içtimada ise *Nesim Mazelyah*, maddeye yönelik itirazını şu şekilde belirtmiştir: “*Bu red kelimesine bendeniz itiraz ediyorum. Encümende denildi ki, bu bir imtiyaz mukavelenamesi değildir ki, onu ayırıp da, Meclis bir kısmını kabul, bir kısmını reddetsin; bu, caiz değildir. Yani heyet-i umumiyesini kabul eder veya reddeder, fakat red kelimesinden şu mana istihraç olunuyor ki,*

⁵¹ 27 Nisan 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 72.

⁵² 22 Mart 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. III, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 542.

*Heyet-i Umumiye, Hükümetin veya Encümenin tertip ettiği imtiyazatı reddedecek olursa, o halde imtiyaz mukavelenamesi, bir kanun olmuş itibariyle Meclisin o içtimasında tekrar gelemez. Binaenaleyh o içtima devresi geçmeli ki, tekrar gelsin. Fakat bunun mahzuru çoktur. Red kelimesi yerine iade kelimesi kullanılacak olursa, daha iyi olur. Encümenin de maksadı, bu merkezdedir. Çünkü iadeden maksat, Heyet-i Umumiye'nin kabul etmediği şerait tadil olunursa, o iş tekrar Meclis'e gelebilir demektir. Binaenaleyh red kelimesini kullandığımız takdirde, tekrar Meclise gelmesine bir set çekmiş oluruz. Hâlbuki maksadımız, tadil edip tekrar getirmektir”.*⁵³ Sonuçta madde, değiştirilmiş; “iade” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir.

Kanunun 10. ve 11. maddelerinin, herhangi bir tartışma yaşanmadan olduğu gibi benimsendiği görülmektedir. Ancak 12. maddede, bu Kanun kapsamında değerlendirilemeyecek olan imtiyazlar belirtilerek, bu çerçevede, kanunun özel düzenlemeye tâbi olan madenler ve taş ocaklarına uygulanamayacağı kabul edilmiştir.

SONUÇ

10 Haziran 1326 (M. 23 Haziran 1910) tarihli “*Menafîi Umumiyye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun*”, Tanzimat dönemi resepsiyon hareketlerinin ardından, millî bir kanun olarak karşımıza çıkmaktadır. 1850'lerden itibaren uygulanmakta olan imtiyaz usulü, II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyân üyelerinin ülke menfaatlerini gözetmek uğruna birbirleriyle yarışarcasına yaptıkları son derece ilginç tartışmalar sonucunda bir kanunla düzenlenmiş; aynı zamanda Cumhuriyet dönemi imtiyaz uygulamalarının da dayanak noktasını oluşturmuştur.

⁵³ 4 Mayıs 1326, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. V, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, s. 251.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz. (2007). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin, Sina. (2009). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Demirci, H. Aliyar. (2006). *İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908-1912*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duran, Lütfi. (1982). *İdare Hukuku Ders Notları*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Ekinci, İlhan. (2007). *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Ankara.
- (Örsten) Esirgen, Seda. (2011). *Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gazel, Ahmet Ali. (2001). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18, s. 259-266.
- Güneş, İhsan. (1990). "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları", *A.Ü. OTAM Dergisi*, 1(1),s. 171-269.
- Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, (1325-1326), Ankara: T.B.M.M. Basımevi.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, (1325-1326), Ankara: T.B.M.M. Basımevi.